لاوك

برۆیێ شەرقی

بەشی یەکەم

• خلیل جندی •

– ١ –

دانەری زۆربەی ئاوازو لاوكو حەیرانی کرمانجی ژوورو ، خاوەنی دەنگی زولالو ئاوازی بەجۆش ، پالەوانی پێکهێنانی ووشە ، چراو مۆمی دیوەخانی ئبراهیم پاشایی میللی ، سترانبێژی بەناوبانگی کورد « برۆیێ شەرقی » یە .

« برۆ » کوڕی « کەچەل » بووە . واتە ناوی باوکی – کەچەل – بووە.و ناوبانگی بە « برۆیێ شەرقی » دەرکردووە ، « شەرقی » ناوی عەشیرەتێکی ئێزدیە . دەنگو ئاوازی « برۆ » ئەوەندە خۆش بووە هەتا بووە بە سترانبێژی ئیبراهیم پاشایی میللی . دەڵێن زۆربەی زۆری ئەم لاوکانەی کە ئێستا لە ناوچەی کرمانجی ژووروودا هەن لەدانانو ئاوازی ئەون ،

سترانبێژی بەناوبانگی هاوچەرخ « پیر گرۆیێ شنکاری » کە ئێستا تەمەنی دەورو بەری (٦٥) سالەو چاوی بە « برۆ » کەوتووە ، هەندێ لاوکی لێ فێربووبوو ، وامان بۆ دەگێڕێتەوەو دەڵێ :

– کاتێك چاوم بە «پرۆ» کەوت لە تەمەنی پیریدابوو. بەڵام هەتا بڵێی ڕۆڤێکی قۆزو لاو بوو . برۆیێ شەرقی لە کاتی پیرەمێرییەکەیدا لەگەڵێ خۆرتو لاوان جوانتربوو ... خاوەنی دەمو چاوێکی پاکو پاقژ ، لووتێکی بەرانیو چاوو برۆیێکی گەشو ڕەش . پیاوێکی خوێن گەرمو شرینبوو ....

برۆیێ شەرقی لە گوندی (سولاف) کە لە ڕۆژهەڵاتی شنکارە ژنی هێناوەو پاشان چۆتە گوندی (جلالێ) لە ڕۆژئاوای شنکارو شەش حەوت سالان لەوێدا ماوەو دوایی مردنی ئبراهیم پاشا ڕۆیشتۆتە وولاتی (خالتیا) واتە چۆوە ناو ئێزدیەکانی تورکیاو لەوێ مردو . تەرمەکەی لەسەر گردی « چەتەلێ » نێژراوەو کوڕێك بە ناوی – عەبدۆ – لەپاش بەجێ ماوەو ، ئێستا لە گوندی (ڕەمبوسی) لە شنکار نیشتەجێیە :

بە پێی قسەی – پیر گرۆ – ئەم چاو پێ کەوتنە پێش (٤٠) سالبووە پاشی ئەم مێژووە «برۆ» نەماوە . واتە کۆچی دوایی کردووە ، کەوابوو دەتوانین بڵێین « برۆ » لە سالانی سیداو لە دەورو بەری ١٩٢٤ – ١٩٢٥دا مردووە . هەروەها دەڵێت کە بینیم تەمەنی دەورو بەری (٧٠) سالبوو . بەسەر ئەم گۆتنە دەتوانین بڵێین کە – برۆیێ شەرقین – لە ئاخرو ئۆخری چەرخی نۆزدەهەم لە دایکبووە . بەم جێگای لە دایك بوونی دیار .

هەر چۆنێبێ ، ئەمە کورتە باسێکبوو لە ژیانو بەسەرهاتی « برۆ » . بەڵام ئەوەی گرنگو فەرترە ، پشکنینو هەڵدا ئەوەی لاپەڕێکی شاراوەی ژیانو بەسەرهاتی – ئبراهیم پاشای میللی – یە ، لە سەر زمانی نێزیکترین پیاوەکانی کە – برۆیێ شەرقی – بووە . – برۆیێ شەرقی – بە زمانی خۆی هەندێ ڕووداوەکانی ئبراهیم پاشا بۆ پیر گرۆ – گێڕاوەتەوەو وتبووی :

– ڕۆژێك ئبراهیم پاشا شەش حوشتری بار رونو سەدو پەنجا سوار لەگەڵ خۆیدا لە شامەوە بەرەو تورکیا بردووە بۆ سەردانی سولتان عبد الحمید « برۆ » دەزانی کە ئبراهیم پاشا حەز لە کچێك دەکات

به ناوی [پەرۆ] کە لە هەمان عەشیرەتی میللی بوو . بەلاّم ئەم عەشیرەتە دوو تیرەن ، میللی عەدوانـــیو میللی کبیر . ئبراهیم پاشا لە تیرەی میللی عەدوانیبوو . (پەرۆ) ش لە میللی کبیربوو . ووتی « برۆ » هەستا بە ڕێگادا ستراناێك بە سەر ئبراهیـــمو پــــەرۆدا ئەهۆنێتەوە ، بە ناوی « پەروا دلا » :

« ئەمان نەمان ئەمان بەگێ منۆ ،
بەلێ بلا لنو بەژنا زراف ، دیمێ گولی هلنەهاتیا
ستێرا قمرە بمرِ مانگێ سبێ ، ستێرا زمرە ،
دەخودێ زانە پێرو هلاتن ، مێزینا(١) خۆدا هممبرە(٢)
سنگو بەرێ خەلكێ دەلال نەبوونە تەختێ عبدالحمید
دەولەێ عاليا مجلسێ ئەفسەرە .
بەگێ منۆ ئەز بدەردم .... »

پاش تەواوکردنی ئەم سترانە ، سترانێکی ترم بەسەر « عەدولێو د.رویێشێ عەبدی » داگـــوت ، بێئەوەی ناویان بێنـــم . سترانەکەشم بـــە ناوی « لێلێ بەرخێ » بەوە هۆنیەرە . هەروەها سترانێکی دی بە نـــاوی « دەلالێ قرشیا » هاوێتمە ســـەر ــ عەدولێو دەرویێشێ عەبدی ــ :

« لێ لێ لێ لێ بەرخی لی سەبرا من لێ ،
لێ لێ بەرخێ ئەزێ بێژم قرشیاکە منە قرشیانێ ،
لێ بەتوری بەتارا گرتە قرشیاکە منە قرشیانێ ،
منێ خـــەلكێ دەلالی جۆگانی دیتبوو ل گالەموشـــایێ وێران
لبەر بننێ گەوریکێ(٣) دباری ڤی هەموشانێ ،
ئەزێ تەرکا خەلكێ دەلال ، بەژنا زراڤ ، دیمێ گولی
نادەم هەتا زارۆ لگەڕا لنێڤا مالا نەبێژن لۆ لۆ بابۆ
لێ لێ خەینێ یادێ لۆ لۆ ..... »

کە گەیشتینە کەناری بازێری شامەوە هەستام ــ واتە برۆ ــ عەدوانێم گۆت :

« بەژنا عەدوانێ منە زراڤە ، دار ژ دارێ گێرازێ ،
دەوێ شین دکە ل شاما شرین مەحەلێ صالحیا ئەز کەمگازێ ،
خودێ ئاڤا نەکە مالا چملەخو بێ بەختێ گوندێ مــە
سەرێ سەبەیا خبێرێ نەبینن لۆ لۆ لۆ مەلولۆ .
دەچاوا ئەڤە سێ رۆژە بەرێ عەدوانێ من دانە
کنارێ قوبلەتێ ئەرێ دەستێ عەدوانێ مــن ڤوتکرو
هەرسێ دەقێد سۆری سەماوی ، بۆخازێ ،
مەلۆلوۆ لۆ مەلولۆ لۆ .
دەرێکا شاما شرین مەحەلا صالحی ڤوناغ دوورۆ .. »

رکێفی هەسپەکەم بە رکێفی هەسپەکەی ئبراهیم پاشاوە بوو . ئەم سێ سترانەم بەسەر دڵو ئەینەتی خۆم هۆینەنەوە ئبراهیم پاشا بە سەر مندا گەڕابەوەو ووتی :

ــ برۆ مالت کاولبێت ، ئەم سترانانە لە گیرفانــــت هێنانەدەر ، لە کوێتبوون ... بۆ پێشان لە مالەوە نەتدەگۆتن !! ئبراهیم پاشا پێیزانی کە لە سەر ناوی « پەرۆ » هەلیدایەودو « عەدوانێ » بەسەر ناوەکەی بەلاّم نەیزانی « دەلالی قرشیا » بەسەر کێیە .

پاشان کە گەیشتینە بازێری شام پچووكو گەورەی ئەم شارە دەرکەوتنە سەیرکردنمان . ئێمەش بــــە گۆرانی ووتنو سترانو شەیلفان لـــە شامــــــەوە تێپەڕبووین .

بۆ ماوەبەك ئەم لقو شاخە بەجێ دێلینو دەچینە سەر شاخێکی تری بابەتەکەمان ، کە پەیوەندی بـــە « برۆ » وە هەیە . ئەویش شەڕی ووشەو هۆنینەوەی بەندو ستران نێوان «برۆیێ شەرقی»و«بەساخەلیل»و « خلری حەبلو » . ئەمەش رووێکی قەشەنگی ئەدەبی کوردییە :

وابزانم کەم کەس هەیە ناوی « بەسا خەلیل » لـــە دیوەخانانو ئەدەبی فۆلکلۆری نەبیستێت ، بە تایبەتی بە هۆی سترانەکەی کە بەسەر « براهیمکێ تەمۆ » هەلداوە ــ « براهیمی تەمۆ » پیاوێکی دەولەمەندبوو دوو ژنی هەبووە بابی (بەسێ) دەیویست بە زۆری بەسێی بداتـــێ . « بەسێ »ش هەستا سترانـــە بەناو بانگەکەی « براهیمکێ تەمۆ » دانا تێدا ئێشو ئازاری دلەکەی دەردەخـــاتو سەرزەنشتی ئـــەو خوورەوشتە نالەبارانە دەکات کە کچ بەزۆرە ملێو بێرەزای خۆی مێرد دەکاتو دەفرۆشرێت ..

هەرچۆنێ بێت رۆژێك (ئبراهیم پاشاو برۆو خدری حەبلۆ) رۆیشتونەتە گوندی (نورەدینێ) کە گوندی بابی بەسێ بووە . برۆیێ وتویە : ئێمە ناوی «بەسێ»و سترانەکەیمان بیستووە،تێدا شانازی بە خۆیکردووە، تڤنم وایەو چاوم وایەو قەدو بالاّم وایە ، ..... و هاوێتبووە براهیمکێ تـــەمۆو شـــکێناندبوو . ووتی ، منو خلرێ حەبلۆ بڕیارماندا برۆینو بەسێ ببینین پرسیارمانکرد بەسێ لە کوێیە ؟ ... ووتیان چووەتە ناو باخچەی دەمی گەلی . رویشتینە ئەو دیوە بینیمان سێ کچ تەشی دەڕێسنو وەك یـــەك جــــوانن . نەمانزانی بەسێ کامیانە . پرسیمان بەسێ کـێیە !

فێرکردنی ئافرەت پێشکەوتنی نەتەوەکەمانە

... یەکیان وتی ها ئێوە چیتان لە بەسێ دەوێت !
... من بەسیمە . پشتی سلاوو خترو خۆشـــی
ێکردن وتمان ! ئێمە دەزانین کە براهیمێ تەمـــۆ
خاوەنی ئاشی ئاوەو خاوەنی ردزو پەزو گاوو گامێشـە،
بۆ واتلێ کردوەو لە سترانەکەتــدا ناوی بە خرابی
دەبەیو دیشکێنی .
بەسێ وتی :
ـ لاوی قەنج ئێوە منو جوانیەکەم دەبینن . خـــۆی
خاوەنی دوو ژنانبوو. دلم نەدەخواست شویێبکەم.
ئینجا هەستام سترانێکم هاوێتە ســەر . پێمـــان
وتدورکی (بەند) هـــەرە بـــەرێ چیت وت .
بەسێ وتی :
« لێ لێ دایێ ، لێ لی دایی ،
من کچێلا (٤) سەرێ تەولایێ
من غەزالا سەرێ گێلایێ ،
من تڤەنگا بەر گرێ بەندایێ ،
ئەو بەسێ باند کە دبێژێ ،
لۆ لۆ براهیمۆ (سکیا) من ل چاڤا کەتۆ وێ رۆناکێ ،
بەلێ خودێ دزانبە ئەز کەچکا خەلکێ ماشاللا خودێ
ناکەم ،
گاڤا چاڤێ من ئێکی وەکی تەهار ئاغا ژمالا محمـــد
بەگێ
جزیرێ بۆتی طەنگا جانێ منرا ،
ئەزێ لبەرا بەهشم خۆ لڤاکەم ،
بەلێ قرارا خودێ ئەزێ خۆ ب سێ تەلاڤا ژ براهیمکێ
تەمۆ خۆ تەلاق دەم ..... »
هەتا بووە عەسرەکە درەنگ بەسێ هەر هاوێتە سەر
براهیمکێ تەمۆو سترانەکەی گوت . بەسێ نەدەزانی
کە ئێمە ئێزدینە چونکـــە چەفتێو عـــەگالمـــان
بەسەرەوەبوو ، نەدەزانی ئێمە چیکەسین ، شاعیرین ،
رێبوارین . برۆ وتی : ناکاودا دورکەکمان (بەند)
هاوێتە سەر بەسێ :
« تە چاڤ رەشێ تەچاڤ خومری ،
ئەڤە سەرێ سێ رۆژا ژ حسابێ مێرێ خراب تـــو
دهۆنژی تو دکەی بەری ،
تو رابە دەستێ خۆ دنێڤینا دەستێ من کە ، تـــە
بەرەڤینمە سەر سینورێ وی گاوری .... »
هەلبەت سەلیقەو ئاوازی بەندەکەمان لەسەر هــــێ
بەسێ نەبوون ، کە بەسەر براهیمکێ تەمۆ گوتبوون..
پاشان بەسێ لێمان گەرایەوەو وتی :

« قوربان عمر چار ماپێد ئێڤ کێلیدا ،
لاوکێ من خەنجەر گرێدا بسەر سایێ (٥) سپیدا ،
تو خەما مەخۆ ، من جۆتێ مەمکا ژتەرا تێزی کرنە
بن گرلیو تێڤیدا . »
خدری حەبلۆ هاوێتە سەر ، کە هێشتا لە بـــــرۆ
شاعیرتر بوو :
« لێ لێ بەسێ دیاری منو گوندێ نورەدینێ ،
رەشێشەکە بارانێ گرتە ڤۆنتارا چیایێ قەرتەلینێ ،
چاوا کێ دبێ ، کێ بینابێ کوندەکی ژکێرا بازدە
لسەر هێلانا گۆگە چینێ. » (٦)
بەسێ وتی :
« بەژنا منە زراڤە کولیلکا ئێڤا پێیەرە ،
کراسەکی لبەر بەژنا بەسێیە مەگرومێ گەورە ،
سەرێ مەمکا تێرا دایە دەرە ،
هەچی خۆرتێ نوهاتی بێ ، لبەر بەژنا کەوا گۆزەل
کە رازێ ، دلێ خۆدا ناهێلێ تو کولا تو کەسەرە . »
برۆیێ بانگ کردو :
« لێ لێ بەسێ ستێرەکە هلاتی ژکنارێ ئاشیکە ،
بلا شەوڤێ نەدابە کێسم غەزالا گەردەن چیتە ،
بلا من راموسانا کەوا گۆزەل بسەرێ چاڤێ خـــۆ
بدیتە . »
بەسێ بانگی کرد :
« قوربان من لاوکی خۆ ئەدیە ئەڤرۆ دورۆ ، (٧)
قوربان تو وەرە دێری ڤەکە وەرە هندرۆ ، (٨)

خۆزگە بەهنگی بێ سبەهێ نەزو تە ڕابن ، تو
بێژی کەچێ ئەزم بێژم کوڕۆ . »
خدری لێ گێرایەوە :
« کەچێ دینێ تو رابە دیری (٩) فەکە ،
تو فانۆسێ پاقێژە وان تیرەکە ،
سینگێو بەرێ کەوا گۆەزل ژ منرا نەبونە کەنداڵێ
حەنەکە . » (١٠)

بەسێ ووتی :
« لاوکۆ قوربان تو بخێر هاتی ،
ئەڤە سەرێ سێ رۆژی تەمامن فاسدێ نێڤ منو
بەینا بەژنا زراڤدا بوونە قاسی ،
سۆزو قرارێد منو خەلکێ دەلال ، بەژنا زراڤ خلاس
بوون ئەڤرۆ کالە مێرەکی هەفتی سالی ، شــــقالەکی
قەولێ وی نوو هلاتی . »
هەتا ئێوارە هەر سێکیان کەوتنە زۆرانبازی ووشــەو
شەڕی ئاواز تا لە دوایدا برۆیێ ووتی
« هەیڤا مە هلاتی چاردە شەڤی ،
بلا شەوقێ نەدایە مەحەلا مـــەشکێنا دارو دەڤی ،
ئەمێ چەپلێ بەژنا زراڤ بگرین چنە شەرعا بەنی
سەڤی ،
بنێ بەژنا زراڤ ، دێمێ گولی ژکێرا دکەڤی . »
بەسێ یەکسەر ووتی :
« بە قورعان ژتەڕا دکەڤی » .

کەبووە ئێوارەو گەڕانەوە ماڵ بەسێ نـەیویـــستو ئەهێلا « برۆو خدر » بچنەوە لای ئبراهیم پاشا ، ووتی : ئێوە مێوانمانن . هەردوو کچەکانی تریش کە ناویان « حتێو نورێ » بوون لەگەڵیان بوون ، هەر پێنج کەوتنە پاڵیەکو بەرەو گوندەوە کەوتنە ڕێ . برۆ ووتی : گەلێکمان هەولدا خۆمان لە دەســـتی (بەسێ) رزگاربکەین ئەمان توانیو بینیمان دلی خراپە. ووتمان : بەسێ ئێمە شاعیری ئبراهیم‌پاشا . ئاخری چارەی پێ‌نەبوو . ووتمان : ـ ئێمە ئێزدینە ! ووتی : چاوتان کوێربێت . دەڵێن ئێزدینە ، باوەڕ نەدەکرد . ئاخر بە هەر جۆرێك بێت خۆیان لە ددستیرزگارکرد. لێرەدا کۆتایی بە ووتاری ئەمجارەمان دێنین ، تـــا زنجیرەیێکیترو باسێکی نوێی برۆیـێ شـەرفـــەو ئبراهیم پاشایێ میللی .

(پەراوێز) : ـ

(١) پێرو تەرازو : ناوی هەندێ ئەستێرەن اـــــە ئاسمانەوە شێوەیان بە تەرازو دەچێت .
(٢) همبەر : بەرامبەر .
(٣) بتنێ گەوریکی : ناوی جۆرە (نبات)ێکە .
(٤) کحێل : بۆ ماین دەووترێت .
(٥) سایی : ناوی جۆرە کراسێکە .
(٦) گۆگەچین : کۆتر .
(٧) دوورۆ : دوورۆژان .
(٨) هندرۆ : خانوو ژوور .
(٩) دێری : دەرگا . قاپی
(١٠) حەنەك ، یاری : وازی .

دەسکەوتی
تاکە کەسێك لە بەرهەمی
ناوچەی ئۆتۆنۆمی دا ساڵی ١٩٦٧ تا
ساڵی ١٩٧٧ لە دیناریکەوە بووە بە
١٠٢ دینار تا ساڵی ١٩٧٩ گەیشتە
١٧٩ دینار